

De agrarische bedrijfsstructuur

Onlangs werd voor het eerst vastgesteld hoeveel weide-, akkerbouw- en tuinbouwbedrijven er in ons land zijn ¹⁾. Deze hoofdbedrijfstypen zijn bepaald door van alle bij de landbouwtelling van mei 1962 getelde bedrijven de arbeidsbehoefte met behulp van gemiddelde arbeidsnormen te berekenen. De bedrijven met een totale arbeidsbehoefte van een half jaar of meer zijn daarbij als agrarische bedrijven aangemerkt. Afhankelijk van de produktierichting waarvoor meer dan 60 pCt. van de arbeidsbehoefte wordt gevraagd, heten ze weide-, akkerbouw- of tuinbouwbedrijven en gemengde veehouderijbedrijven als er naast weidedieren ook varkens en kippen worden gehouden. Bij de gecombineerde bedrijven vraagt elke erin voorkomende produktierichting minder dan 60 pCt. van de arbeidsbehoefte.

Een gemiddelde arbeidsbehoefte van 2.400 uur stemt overeen met een arbeidsjaareenheid, zoals door het C.B.S. uit de gegevens van de arbeidskrachtentelling wordt bepaald ²⁾. De gevonden arbeidsbehoefte is daarom in arbeidsjaareenheden uitgedrukt. De oppervlakte cultuurgrond is bij het onderzoek direct waargenomen. In de tabel zijn ook de bedragen vermeld, welke in overige kapitaalgoederen werden geïnvesteerd. Deze laatste berusten op globale schattingen. Het totale bedrag is van dezelfde orde van grootte als dat van voor andere doeleinden gemaakte schattingen. Voor de verdeling over de hoofdbedrijfstypen bestaan slechts weinig aanknopingspunten. De investeringscijfers zijn dan ook in hoge mate approximatief.

De verdeling van de bedrijven over grootteklassen van arbeidsbehoefte zal uit een inmiddels aangevangen vervolgonderzoek beschikbaar komen. Enige indruk hiervan geeft het feit, dat er in 1962 op slechts 10.700 bedrijven meer dan één niet tot het gezin van het bedrijfshoofd behorende vaste arbeidskracht in dienst was, waaronder 900 met meer dan vijf dergelijke arbeidskrachten ³⁾. Kenmerkend voor de agrarische produktie-structuur is dan ook het relatief grote aantal ondernemingen met weinig of geen personeel. Ruw geschat is ongeveer een derde van alle ondernemingen in ons land agrarisch. Van de niet-agrarische ondernemingen is de gemiddelde bijdrage tot het nationaal inkomen 4 à 5 maal zo groot als van de agrarische.

De bedrijfsstructuur, uitgedrukt in arbeid, grond en andere

kapitaalgoederen, blijkt naar hoofdbedrijfstype nogal belangrijk te verschillen. Worden evenwel de produktiefactoren samengevat in het totale bedrag, dat per arbeidsjaareenheid geïnvesteerd is in grond en overige kapitaalgoederen, dan blijkt dit gemiddelde veehouderij- en akkerbouwbedrijven merkwaardig overeen te stemmen. Dit verrassende resultaat suggereert, dat bij het agrarische structuurbeleid de reeds op zichzelf gewenste aandacht voor de investeringen per arbeidskracht niet door grote verschillen, tusschen de bedrijfstypen behoeft te worden gehinderd. Bij de tuinbouwbedrijven is dit bedrag heel wat lager. Een veel geringer bedrijfsinkomen zal hier dus nog een redelijke ondernemerswinst op kunnen leveren.

De ongunstige bedrijfsresultaten hebben veel landbouwers (veehouders en akkerbouwers) genoopt tot het afstoten van arbeid, vooral uiteraard de arbeid van anderen dan gezinsleden. Deze laatste verminderde tussen 1959 en 1962 met ruim een kwart en die van de gezinsleden met bijna een tiende, terwijl beide bij de tuinbouwers constant bleven ⁴⁾. Hierdoor is het geïnvesteerd bedrag per arbeidsjaareenheid bij de landbouwers voortdurend groter geworden. Op de landbouwbedrijven is een verdere vermindering van de arbeid nog zeker te verwachten (technisch gezien kan de huidige produktie worden voortgebracht met de helft van de momenteel bestede arbeid, mits de investering in werktuigen en gebouwen aanmerkelijk toeneemt, waardoor economisch gezien de totale produktiekosten slechts in beperkte mate zullen dalen). Als dan bovendien het ideaal, dat een agrarisch bedrijf voor minimaal twee personen arbeid moet opleveren, met succes is nagestreefd zal men gemiddeld per landbouwbedrijf een bedrag in de orde van f. 500.000 (koopkracht 1964) hebben moeten vastleggen.

De ongunstige bedrijfsresultaten hebben veel landbouwers (veehouders en akkerbouwers) genoopt tot het afstoten van arbeid, vooral uiteraard de arbeid van anderen dan gezinsleden. Deze laatste verminderde tussen 1959 en 1962 met ruim een kwart en die van de gezinsleden met bijna een tiende, terwijl beide bij de tuinbouwers constant bleven ⁴⁾. Hierdoor is het geïnvesteerd bedrag per arbeidsjaareenheid bij de landbouwers voortdurend groter geworden. Op de landbouwbedrijven is een verdere vermindering van de arbeid nog zeker te verwachten (technisch gezien kan de huidige produktie worden voortgebracht met de helft van de momenteel bestede arbeid, mits de investering in werktuigen en gebouwen aanmerkelijk toeneemt, waardoor economisch gezien de totale produktiekosten slechts in beperkte mate zullen dalen). Als dan bovendien het ideaal, dat een agrarisch bedrijf voor minimaal twee personen arbeid moet opleveren, met succes is nagestreefd zal men gemiddeld per landbouwbedrijf een bedrag in de orde van f. 500.000 (koopkracht 1964) hebben moeten vastleggen.

Ir. G. A. VAN HOUTEN.
Wassenaar.

¹⁾ Agrarische bedrijfstypen 1962, Ministerie van Landbouw en Visserij 1964.

²⁾ C.B.S.: Statistiek arbeidskrachten voor land- en tuinbouw-werkzaamheden 1962, Zeist 1964, blz. 11.

³⁾ C.B.S., idem, blz. 70.

⁴⁾ C.B.S., idem, blz. 80.

Agrarische bedrijven 1962

	aantal	aje a) (× 1.000)	cultuur- grond (× 1.000 ha)	overige kapi- taal- goederen b) (× mrd. glds.)
weidebedrijven	63.600	125	845	5,0
gemengde veehoude- rijbedrijven	56.300	80	510	3,6
akkerbouwbedrijven	16.200	45	440	1,2
tuinbouwbedrijven	36.600	75	105	1,4
gecombineerde bedrij- ven c)	23.000	45	300	1,1
agrarische bedrijven	195.700	370	2.200	12,3
„negenbedrijven“ d)	96.300	20	100	—
getelde bedrijven e)	298.000	390	2.300	12,3

	gemiddeld per bedrijf			gemiddelde waarde van grond f) en overige kapi- taalgoede- ren per aje (× f. 1.000)
	aje	ha cul- tuur- grond	overige kapitaal- goederen (× f. 1.000)	
weidebedrijven	1,9	13,2	80	80
gemengde veehoude- rijbedrijven	1,4	9,1	65	80
akkerbouwbedrijven	2,8	27,0	75	80
tuinbouwbedrijven	2,0	2,9	40	30
gecombineerde bedrij- ven	2,0	13,1	50	70

a) Aje = 1 arbeidsjaareenheid is de hoeveelheid arbeid equivalent aan de volledige arbeid van een persoon per jaar.
b) Globale schatting van de afgeschreven nieuwwaarde van gebouwen en werktuigen vermeerderd met de eveneens globaal geschatte marktwaarde van veestapel, plantopstanden en voorraden.
c) Voor tweederde combinaties van veehouderij en akkerbouw en voor eenderde van tuinbouw en landbouw (veehouderij en/of akkerbouw).
d) Bedrijven met een arbeidsbehoefte voor minder dan een halve aje.
e) Hierin zijn tevens 6.000 „bedrijven“ met een arbeidsbehoefte van minder dan 12½ uur begrepen.
f) 1 ha gras- of bouwland gewaardeerd voor f. 5.500 en 1 ha tuinland voor f. 9.000.

INHOUD

De agrarische bedrijfsstructuur, door Ir. G. A. van Houten	Blz. 1051	Chroestsjov — leider en criticus van de Sowjet-economie — exit (III), door Drs. S. van Popta	Blz. 1060
Nog eenmaal onaardige economie, door A. H. Kloos, met een naschrift van Prof. Dr. D. B. J. Schouten	1052	Notities: Concorde-misère	1056
Europese barometer op storm, door Dr. E. W. Meier	1055	Ingezonden stuk: Research voor het middelgrote bedrijf, door Drs. P. van Zuuren, met een naschrift van Ir. J. G. de Groot	1063
Enkele consequenties van de vermogensaanwasdeling, door Dr. M. P. Gans	1057	Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman	1065

Nog eenmaal onaardige economie

Het is geen onverdeeld genoegen de S.-E.R.-discussie over het loonbeleid in 1965, door Prof. Schouten in „E.-S.B.” van 4 november behandeld, in dit blad te moeten hervatten. De standpunten liggen zo vast, dat er weinig mogelijkheid tot toenadering lijkt te bestaan en dat is toch de zin van een discussie. Nu de S.-E.R. en de regering, om nog altijd duistere redenen echter, menen achter gesloten deuren te moeten vergaderen over een zaak die het gehele Nederlandse volk raakt, is het goed dat niet alleen de kroonleden verantwoording van hun beleid afleggen.

De objectieve lezers van „E.-S.B.” zijn misschien beter dan de direct betrokkenen in staat te oordelen wie het debat verloren heeft. Prof. Schouten heeft de nederlaag aan al de werknemers toegedacht. Ik ben pas toe aan de vaststelling dat de werknemers het bij de stemming hebben afgelegd; het debat verliezen betekent, dat de argumentatie van werknemerskant door de tegenpartij niet alleen bestreden, maar ook weerlegd zou zijn.

De rode draad in Prof. Schoutens reactie is dat de economische analyse van de vakcentrales een oratio pro domo was; de sociaal-psychologische spanningen in eigen rijen zouden bepalend voor hun standpunt zijn geweest. Hij gaat daarbij gelukkig niet zover als enkele S.-E.R.-leden en sommige commentatoren, die verkondigen dat de sociaal-psychologische spanningen eerst door de vakbeweging worden opgeroepen, om vervolgens daaraan het bewijs te ontnemen dat het onmogelijk is het economisch instrument van de loonpolitiek te hanteren. Vakbondsbestuurders zijn net iets verstandiger dan de tovenaarsleerling.

Met het begrip sociaal-psychologische spanning is in de discussie overigens op een onwetenschappelijke manier gesold. Men stelt het voor alsof een buiten-economische factor in de discussie is getrokken en dat is voor sommige economen even erg als onkruid in het bloementuintje. Gelukkig begint er sinds Hoefnagels wat meer begrip te ontstaan voor de stelling, dat er sociaal-psychologische grenzen worden gesteld aan de mogelijkheid tot hantering van bepaalde economische instrumenten. Wanneer het de belastingpolitiek betreft, heeft die stelling merkwaardig veel aanhangers onder de vak-economen, maar in loonpolitieke aangelegenheden is zij taboe.

Het gekrakeel of al of niet op sociaal-psychologische gronden van de economisch juiste loonvoet moet worden afgeweken, is echter zinloos, omdat de werknemers zich daar in het geheel niet op beroepen hebben. Wat wél in hun positie kiezen een bepalende factor is geweest, is de nog altijd voortdurende spanning op de arbeidsmarkt. In hun onschuld dachten de werknemers-vertegenwoordigers daarmee een economisch gezichtspunt te hebben aangeduid. Nog altijd geldt: „dat wanneer twee bazen achter een knecht aanlopen, de lonen omhoog gaan”.

Wanneer het de prijzen van grond, onroerend goed, arbeid van hogere ambtenaren (inclusief hoogleraren) betreft, dan moeten de wetten van vraag en aanbod geëerbiedigd worden. Ook de rentevoet laat men rustig

oplopen als kapitaal schaarser wordt, maar bij de prijs van de arbeid die in collectieve contracten wordt vastgelegd, zou men plotseling willen dat de vakbeweging tijdelijk de economische wetmatigheden uitschakelde. Dat is echter een opgave die boven hun macht gaat, overigens niet alleen boven de hunne. Een ieder die deze taak op zich zou willen nemen, zal zich eraan vertillen. Het is nuttig dit vast te stellen, ten behoeve van degenen die met de gedachte spelen dat de overheid dit staaltje krachtpatserij tot een goed einde zou kunnen brengen door het College van Rijksbemiddelaars met de loonpolitiek te gaan belasten en de Stichting van de Arbeid voorlopig uit hengelen te sturen.

Zelfs als Prof. Schouten gelijk zou hebben dat er een „time-lag” optreedt tussen het teruglopen van de winsten en het verminderen van de spanning op de arbeidsmarkt, dan moet nog de onvermijdelijkheid van een verhoging van de loonvoet, zolang die spanning voortduurt, worden aanvaard. Op 2 oktober 1963 besloot Prof. Schouten een loonpolitieke beschouwing in „E.-S.B.” met de verklaring van onmacht: de ellende van vandaag veroorzaakten we eergisteren en die van overmorgen veroorzaken we — wat we ook doen — vandaag. Waarom meent Prof. Schouten dat de vakbeweging nu wél in staat is tot de „tour de force”, die hij vorig jaar met ons voor onmogelijk hield?

Uit zijn artikel valt op te merken, dat er factoren zijn als de ongunstige betalingsbalans, een door hem bespeurde teruggang van de bedrijfsresultaten en de bedreiging van onze export, die hem tot zijn opvatting brengen, maar moeten wij Prof. Schouten dan voorhouden, dat al deze factoren volkomen irrelevant zijn, zolang werkgevers bereid zijn tegen elkaar op te bieden om hun produktieapparaat zo volledig mogelijk bezet te houden?

Al zou de zorg van Prof. Schouten over de bovengenoemde macro-economische grootheden gerechtvaardigd zijn — er valt namelijk wel wat op af te dingen — dan blijft het cruciale punt de bereidheid van de ondernemers om zich aan de afgesloten contracten te houden. De vakbeweging heeft redenen te over om aan de discipline van de ondernemers te twijfelen. Zij heeft in het verleden te hoge rekeningen gepresenteerd gekregen door zich op te werpen als de verdedigster van een loonvoet, die in de praktijk met voeten zal worden getreden door de ondernemers.

Over deze problematiek, die de essentie van ons loonvraagstuk vormt en die vorig jaar door Prof. Schouten raak werd getypeerd in de zin: de loonpolitiek leidt niet, ze wordt geleid, zwijgt hij nu. In plaats daarvan tracht hij het bewijs te leveren dat het loonniveau door de loonoperatie te sterk is opgetrokken, waardoor de groeivoet en de concurrentiepositie, en daarmee de werkgelegenheid, in gevaar komen.

Uit het bovenstaande volgt dat schrijver dezes een discussie over het meest wenselijke loonniveau voor het praktisch beleid zinloos acht, wanneer de instrumenten om dat loonniveau te bereiken niet kunnen worden gehanteerd. Wanneer ik Prof. Schoutens exercitie toch volg, dan is dat omdat in de publieke discussie deze

abstractie een hardnekkig bestaan leidt, en ieder die weigert deze theoretische uitgangspunten voor zijn beleid te aanvaarden, in de hoek van de inflatiemakers wordt geplaatst.

Ik vat Schoutens betoog in hoofdpunten samen:

1. Loonstijgingen in Europa die de arbeidsproductiviteit overtreffen, zoals in de afgelopen 10 jaren, zullen in de komende jaren niet meer normaal zijn.

2. De winstmarges hebben een kritisch punt bereikt of reeds overschreden, waardoor de werkgelegenheid in gevaar komt. Dit houdt voor Europa het gevaar van een recessie in.

3. Onze late industriële ontwikkeling noopt tot het aanhouden van een veiligheidsmarge in onze concurrentiepositie.

Ad 1. Waar leidt Prof. Schouten uit af, dat thans de grens bereikt is waarboven de loonquote niet zonder gevaar kan stijgen? Het betoog zou meer indruk hebben gemaakt wanneer Prof. Schouten in het verleden op de mogelijkheid van een verhoging van de loonquote zou hebben gewezen. Het is nog te kort geleden, dat de kroonleden uit de S.-E.R. het nodig vonden een loonkostenstijging van 4,5 pCt. terug te brengen tot 4,2 pCt. Zo er al sprake is van een stijgende loonquote, dan is die niet te danken aan de analyses van de economische wetenschapsmensen, maar aan het dringen van de vakbeweging, die empirisch voor het bewijs heeft gezorgd.

Ad 2. Voor de bepaling van de winstmarges is overigens geen andere methode voorhanden dan de ontwikkeling van de loonquote; een van de meest betwiste statistische grootheden, waarop reeds enkele jaren een ambtelijke commissie studeert, blijkbaar zonder tot resultaat te kunnen komen. De omvang van winsten, men behoeft daarvoor niet naar de gunstige voorlopige winstcijfers over 1964 te kijken, is blijkbaar toch nog zo groot dat de aanvragen voor bouwvergunningen het stuwmeer tot aan de rand van overstroming hebben ge-

vuld. En wij maar vrezen voor een Europese recessie als gevolg van onderinvestering, terwijl in de uithoeken van Europa naar de laatste werkloze arbeider wordt gezocht. Ik wacht met gerustheid de cijfers over de investeringen in 1965 af.

Ad 3. Het Nederlandse nominale loonpeil ligt zoveel achter op het Europese (zie het jongste S.-E.R.-rapport), dat de Nederlandse ondernemers en werknemers al een bijzonder lage graad van bekwaamheid en werkracht moeten hebben indien die marge niet voldoende zou zijn om die export op peil te houden. De cijfers bewijzen dat ook. In 1964 ligt het exportvolume 11 pCt. hoger dan in 1963 en voor 1965 verwacht het C.P.B., dat toch waarlijk niet van roekeloze exportprognoses beticht kan worden, een verdere stijging van 13 of 12, al naar gelang de loonkosten met 4 of 6 pCt. toenemen. De stijging in 1964 is daarom zo merkwaardig, omdat 1964 een jaar van overbesteding is. In 1956, waarmee Prof. Schouten het jaar 1964 vergelijkt, drukte de binnenlandse overbesteding het exportaccres terug tot 5 pCt., terwijl in de aan 1956 voorafgaande jaren de toeneming 10 pCt. en meer bedroeg. De Nederlandse concurrentiepositie is in 1964 blijkbaar zo gunstig, dat de exportstijging zeer hoog blijft. Dat verschil kan niet uit de buitenlandse conjunctuur worden verklaard. Immers, zowel in 1956 als in 1964 was de buitenlandse conjunctuur gunstig.

Ten slotte een kort antwoord op de serie vragen waarmee Prof. Schouten besluit. Een kroonlid van de S.-E.R. heeft recht op een onafhankelijk oordeel, maar hij moet zich wel zijn bemiddelende en verzoenende functie bij voortdurend bewust zijn. Hij loopt het risico het idool van onpartijdigheid te verliezen wanneer hij ongevoelzaam kiest voor een der twee standpunten, dat toch op zijn minst een aantal zwakke plekken vertoont.

De werknemers zullen verwonderd noch tevreden zijn wanneer de kroonleden er steeds minder toe geneigd zullen zijn aan de S.-E.R.-discussies en de stemmingen deel te nemen, maar zij zien de S.-E.R. evenmin als een instituut dat een lang en voorspoedig leven

(I. M.)

met één aandeel

'Vereenigd Bezit van 1894'

hebt U ruim 200 ijzers in het vuur

Elk aandeel 'Vereenigd Bezit van 1894' maakt U mede-eigenaar van een grote, deskundig samengestelde aandelenportefeuille, die een aantrekkelijk rendement oplevert. Verdeling over ruim 200 fondsen beperkt het risico. Bovendien bestaat goede kans, dat Uw bezit in waarde vermeerdert. Alle banken en commissionairs kunnen U inlichten.

N.V. VEREENIGD BEZIT VAN 1894

De voordelen van aandelenbezit met beperking van risico

WESTERSINGEL 84, ROTTERDAM

beschoren moet zijn-wanneer het zich gaat ontwikkelen tot op zijn best een documentatiebureau, dat van tevoren vaststaande meningen registreert. Dat het echter ook nog slechter kan gaan met de S.-E.R., heeft de discussie over het vijfde loonrapport bewezen.

Amsterdam.

A. KLOOS.

NASCHRIFT

Wanneer er spanning op de arbeidsmarkt heerst, zullen — zoals de heer Kloos terecht opmerkt — normaliter „twee bazen achter een knecht aanlopen en de lonen omhoog gaan”. Evenzeer is het een economische wet, dat na een spanning en de daaropvolgende loonexplosie de ontspanning zal volgen. Pas in dit laatste geval zal een loonmatiging betracht worden, gewoon op grond van de sociale psychologie of — wat op hetzelfde neerkomt — op grond van de economische wetmatigheid. Een spanning op de arbeidsmarkt ontstaat in het heden wanneer in het verleden te lage lonen werden betaald, en omgekeerd vindt de ontspanning in de toekomst haar oorzaak in de te hoge lonen van vandaag.

Wat wij met de discussie in de S.-E.R. evenwel beogen is zodanige richtlijnen voor de loonpolitiek te geven, dat wij ons minder vergissen dan normaliter het geval is. Ik moet toegeven, dat deze doelstelling van de S.-E.R. tot nu toe niet het beoogde resultaat heeft gehad; sterker nog, dat wij ons in de S.-E.R. wellicht in het verleden nog meer vergist hebben dan normaliter, bij een meer vrije loonpolitiek zonder S.-E.R.-richtlijnen, het geval geweest zou zijn.

En ook thans — het zij eerlijk toegegeven — kan ik mij met al mijn pessimisme ten aanzien van een Europese en vooral ook Nederlandse recessie in het jaar 1966 vergissen. Het is immers duidelijk, dat er reëel niet veel zal veranderen wanneer men in het buitenland even hoge nominale loonstijgingspercentages zal realiseren als Nederland en bovendien kans ziet deze in de prijzen door te berekenen. Daarom heb ik ook elders ¹⁾ gepleit voor een Europese looncoördinatie, want zoals het nu gaat wordt iedereen maar meer ontevreden en het kan onder omstandigheden ook helemaal mis gaan. Op grond van bedoelde onzekerheid ten aanzien van wat aan het buitenlandse loon- en prijzenfront allemaal kan gebeuren is een repliek op de zakelijke argumenten van de heer Kloos wellicht zinloos; ook hij kan gelijk krijgen, al twijfel ik daaraan. Vanwege deze twijfel heb ik behoefte zijn argumenten nogmaals te weerspreken:

Ad 1. De stijging van de nationale loonquote is m.i. niet te danken aan het dringen van de vakbeweging, maar een normaal naoorlogs verschijnsel bij toenemende relatieve arbeidsschaarste. Deze werd alleen maar geaccentueerd doordat de winstmarges in het verleden minder snel ge-

daald zijn dan zij bij meer evenwichtige verhoudingen hadden moeten doen (dit wellicht omdat de vakbeweging, onder invloed van de vroegere S.-E.R.-discussies, te weinig gedrongen heeft?).

Ad 2. Wanneer er in de voorafgaande jaren een overinvestering plaats gevonden heeft zoekt men overal naar bemanning van het produktieapparaat ook al wordt de rendabiliteit daarvan onder invloed van te grote loonstijgingspercentages langzaam maar zeker aangetast. Deze politiek van onze ondernemers, met name van de nieuw opgerichte bedrijven, is immers rationeler dan om deze bedrijven onmiddellijk weer te sluiten vanwege de onverwacht hoge arbeidskosten. De benodigde financieringsmiddelen voor de normale groei van het produktieapparaat zullen echter zeker enige tijd ontbreken wanneer gedurende twee jaren een groot betalingsbalanstekort wordt gerealiseerd en bovendien het nominale niveau van alle transacties abnormaal snel stijgt. De eerder aangevraagde bouwvergunningen moeten dan noodgedwongen worden geannuleerd.

Ad 3. Wanneer men geen rekening houdt met bovenbedoelde vertragsfactoren, is men kortzichtig en komt slechts onder de indruk van de *momentele* spanning op de arbeidsmarkt en de *momentele* hoge uitvoercijfers. Met de heer Kloos concludeert men dan, dat onze concurrentiepositie „blijkbaar” ruim voldoende is. Bovendien wijst men dan op het, absoluut genomen, lage loonpeil in Nederland, alsof niet zozeer de onbekwaamheid van onze ondernemers en werknemers dan wel onze latere industriële start daarvoor geen voldoende verklaringgrond zou kunnen zijn.

Ik ben het ten slotte geheel eens met de heer Kloos, dat de S.-E.R. geen lang leven beschoren zal zijn wanneer hij zich ontwikkelt tot op zijn best een documentatiebureau, dat van tevoren vaststaande meningen registreert. Daarom hadden wij gehoopt, dat de werknemersleden iets minder defaitistisch zouden zijn dan ik vorig jaar was en nu nog ben. Wij hoopten, dat zij van hun van tevoren ingenomen standpunt waren af te brengen en konden worden overtuigd, dat zij — gezien ons redelijkerwijs te verwachten vooruitzicht — leiding moesten geven aan de massa, in plaats van geleid te worden door de kortzichtigheid van deze massa. Het heeft blijkbaar niet mogen baten. Niemand durft onder de huidige omstandigheden leiding te geven: de vakbeweging niet en de regering evenmin. Na het testimonium paupertatis, door de heer Kloos hier namens (?) de vakbeweging op schrift gesteld, moeten we maar voortaan de discussie in de S.-E.R. over de meest gewenste (i.t.t. de meest waarschijnlijke) loonontwikkeling achterwege laten. Conclusie: resteert ons, zolang men ook geen moed heeft om de Europese looncoördinatie op gang te brengen, slechts de vrije loonvorming!

Tilburg.

D. SCHOUTEN.

¹⁾ Zie maandschrift „Economie”, augustus 1964.

(I. M.)

TWEDE TUSSENTIJD'S BERICHT
Vraag een exemplaar van dit zojuist verschenen tussentijds bericht bij Uw bankier of commissienair of zend een briefkaart aan Interunie.

InterUnie

EINDE ZEVENDE TUDVAK

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

Europese barometer op storm

Storm op komst.

De Europese burger is reeds gewend aan najaarstormen in de E.E.G. Uitputtende marathonzittingen omstreeks de jaarwisseling zorgden voor compromissen in de Raad van Ministers, waarbij de wind steeds tot bedaren kwam.

Sinds de afwijzing van Groot-Brittannië is de wind nooit meer geheel gaan liggen. Dit jaar heeft de storm opnieuw en in een vroegtijdig stadium de kop in ongekende hevigheid opgestoken. De depressies zijn dieper dan ooit.

De Europese Commissie heeft als een weerman de lui voelen aankomen. In haar voorstellen, bekend als „Het Initiatief 1964”, heeft de Commissie een poging gewaagd de discussies te concentreren op een snelle voltooiing van de E.E.G., vooral over de punten waar zij weinig weerstand van de lid-staten vermoedde. Zo werd door de Commissie voorgesteld de douane-unie op industrieel gebied op 1 januari 1967 te voltooien.

Het Nederlands bedrijfsleven heeft in de adviezen aan de regering positief op het Initiatief 1964 gereageerd. Het zag hierin een waardevolle poging om de dynamiek en vitaliteit in de E.E.G. te behouden. Naarmate de economische belangen in de Gemeenschap zouden worden geïntegreerd en gefusioneerd, des te groter wordt de druk op de lid-staten om ook de politieke geschillen bij te leggen.

De politieke weerman heeft zich echter vergist. In een fase, waarin komt vast te staan dat de E.E.G. onherroepelijk is, waarin de economische en politieke lotsverbondenheid als het ware wordt beklonken, voelt elk land zich geroepen het Europese schip in de juiste koers te brengen. Het is niet verwonderlijk dat de Raad geen beslissingen wilde nemen over praktische versnellingsmaatregelen nu de fundamenten van de Europese eenheid zelf in discussie kwamen.

Het Initiatief 1964 werd tegelijkertijd met gelijksoortige Duitse voorstellen vervat in het Plan Erhardt in de kast geborgen tot volgend voorjaar. Dit betekent dat de binnentarieven per 1 januari slechts met 10 pCt. moeten worden verlaagd, zoals het Verdrag voorschrijft. De voorpost-gevechten brachten ernstige meningsverschillen aan het daglicht.

M.L.F.

Generaal De Gaulle heeft haren op snaren gezet om zijn conceptie over een zelfstandig Europa zonder Atlantische voorgedij af te dwingen. De Franse regering dreigt de Europese en Atlantische samenwerking op te zeggen, indien Duitsland geen beslissing wil nemen over een aanpassing van de landbouwprijzen en zou meedoen aan de door de Verenigde Staten voorgestelde multilaterale atoombewapening (M.L.F.). Het is met name het tweede punt dat de Franse President tot toetssteen heeft gemaakt voor de (politieke) samenwerking in Europa.

In Frankrijk is ook het politieke gedeelte van het zgn. Plan Erhardt in slechte aarde gevallen. Het beoogde in een voorbereidende fase van Europese eenwording op het gebied van de buitenlandse, defensie- en culturele politiek een regelmatig overleg tussen de regeringen over deze zaken. In Parijs veronderstelde men een poging om zich los te weken van het Frans-Duitse vriendschapsverdrag, juist gericht op bilaterale samenwerking op deze gebieden. Gaullistische politici in Duitsland onder aanvoering van Aden-

auer en Gerstenmaier hebben Dr. Erhardt evenzeer verweten de deur te willen openen voor Atlantische bindingen ten koste van de Europese as Frankrijk-Duitsland.

De aankondiging van de Duitse regering de beslissingen over deelname aan de M.L.F. uit te stellen heeft een stormbezwerend karakter. Nu het bezoek van Chroestsjov aan Bonn niet doorgaat is er minder haast geboden. De démarches van Adenauer ten spijt schijnen de Franse en Duitse standpunten elkaar niet genaderd. Het oplaaien van het smeulend conflict zal in belangrijke mate afhangen van het overleg dat de Britse regering met Duitsland en de Verenigde Staten gaat voeren voordat op 15 december de N.A.V.O.-Raad bijeenkomt.

Indien Labour de M.L.F. zou willen baseren op een grotere inbreng van Europese schepen en vliegtuigen, waardoor Europa naast de Verenigde Staten een vetorecht zou verkrijgen over het gebruik van atoomwapenen, kan dit een uitgangspunt vormen voor Franse toenadering. Ook President Kennedy wenste een Atlantische samenwerking te bouwen op pariteit: gelijkwaardigheid van Europa en de Verenigde Staten. De vraag is of President De Gaulle zijn idee van een nationale of straks Europese atoommacht wil prijsgeven voor een Atlantische bewapening. De toenemende budgettaire lasten en het gevaar voor Frankrijk geïsoleerd te worden, zullen zwaarwegende argumenten vormen.

Maar de President heeft gelijk met zijn stelling, dat zonder politieke Europese eenheid het vetorecht niet kan worden uitgeoefend en zonder een eigen defensiekracht de Europese pijler fictief is.

Hoe belangrijk deze politieke eenwording van Europa ook moge zijn, de plannen Spaak of Erhardt vermogen in de huidige fase niet of onvoldoende de tegenstelling op te ruimen. De politieke eensgezindheid is thans primair; de vraag of het politieke Europa volgens communautaire of Gaullistische constructies moet worden opgebouwd is van latere zorg. De troeven liggen voor een belangrijk gedeelte in handen van Johnson en De Gaulle en de confrontatie van hun politiek zal goeddeels het politieke leven van Europa beheersen. Intussen heeft de Britse regering duidelijk gesteld vanaf het begin te willen deelnemen aan alle gesprekken over de Europese politieke eenmaking.

Kennedy-onderhandelingen.

Voor dit Atlantisch gesprek heeft ook Frankrijk de deur opengehouden tijdens de jongste besprekingen in Brussel over de uitzonderingslijsten voor de Kennedy-onderhandelingen. Op deze lijsten zijn de produkten geplaatst, die niet voor een verlaging van het buitentarief met in beginsel 50 pCt. in aanmerking komen. Nadat de Franse regering de door de Europese Commissie opgestelde lijst praktisch heeft willen verdubbelen heeft de Raad van Ministers de lijst weten te beperken tot ca. 20 pCt. van de totale ontvangst aan rechten in de E.E.G. (de Amerikaanse lijst belooft ca. 17 pCt.).

De besprekingen hebben aangetoond dat er ondanks principiële verschillen praktische resultaten mogelijk zijn. De in Genève ingediende lijst is niet alleen voortgevloeid uit het streven van Italië, Frankrijk en België om bepaalde bedrijfstakken te beschermen tegen een te scherpe concurrentie van Ame-

rikaanse concerns of vanuit „lage-loonlanden”. De lijst mag gedeeltelijk worden beschouwd als een onderhandelingspositie om de Verenigde Staten te bewegen de voor bepaalde producten hinderlijke douanewetgeving (waardebepaling e.d.) te wijzigen alvorens de E.E.G. de tariefbescherming voor deze posten vermindert. De Franse onderhandelaars hebben ertoe bijgedragen uiteindelijk een evenwichtig resultaat van wederzijdse concessies te bereiken.

Het grote stuikelblok in de Kennedy-onderhandelingen blijft echter de landbouwsector. In navolging van de Europese Commissie stelt de Franse regering dat onderhandelingen over de beschermende maatregelen in de landbouw niet mogelijk zijn zonder dat de Europese graanprijzen worden vastgesteld.

Prijsaanpassing in de landbouw.

De Franse regering heeft aan Duitsland te verstaan gegeven dat een voortgang in de E.E.G. afhankelijk is van overeenstemming over deze netelige landbouwzaak. De Duitse regering is weliswaar gebonden aan de afspraak in de E.E.G. voor 15 december a.s. aan een beslissing in de Raad in deze mee te werken, doch dit houdt uiteraard geen instemming in met een spoedige aanpassing van de Duitse landbouwprijzen aan een Europees niveau.

De wijze waarop de Franse President zijn bedreigingen heeft geuit getuigen niet van een communautaire instelling. Maar in wezen van de zaak heeft De Gaulle gelijk. Niet begrijpelijk is de uitlating van Minister Luns, die onlangs bij zijn terugkeer uit de Verenigde Staten de schuld voor de moeilijkheden in de E.E.G. de Fransen in de schoenen schoof door hen de eisen op landbouwgebied te verwijten. Voor Nederland is een toenemende achterstand op agrarisch gebied evenzeer te veroordelen.

De Duitse houding gaat in ernstige mate mank aan een consistente politiek. Het Plan Erhardt, dat poogt de economische integratie op verschillende terreinen op gang te brengen, gaat geheel voorbij aan de noodzaak ook op agrarisch gebied voortgang te bereiken. Zelfs zou de Bundesregering met de verkiezingen eind 1965 in het vooruitzicht geneigd zijn door de knieën te gaan voor agrarische pressuregroepen ten koste van een beslissing over de M.L.F. om Frankrijk mild te stemmen met betrekking tot een gedeeltelijk uitstel van de prijsaanpassing. Hier worden de belangen toch wel duidelijk omgedraaid, tegenstrijdig aan de uiteindelijke doelstellingen.

Volgens Brusselse zegslieden daarentegen, zou de Duitse regering uiteindelijk een uitweg willen zoeken uit haar netelige positie door in ruil voor een geleidelijke prijsaanpassing vóór 1970 een grotere compensatie voor de Duitse boeren te verlangen uit de Gemeenschapskas. Tegelijkertijd zou worden getracht het toekomstig Europese prijspeil omhoog te brengen. Voor zover de compensaties een tijdelijk karakter verkrijgen behoeft hier tegen geen onoverkomelijk bezwaar te worden gemaakt, maar of de Gemeenschap deze extra lasten volledig zal moeten dragen is een andere zaak.

Europese lotsverbondenheid.

De politieke krachtmeting is pas begonnen. Menige bui zal nog vallen. Ondanks de ernstige bedreigingen is de kans op het lekveren van het Europese schip niet groot.

Drouin schrijft in „Le Monde” van 7 november, dat Frankrijk zich wel tweemaal zou bedenken alvorens een

fatale handeling te verrichten. Elke Fransman vindt het springen van de E.E.G. absurd. De schade zou onherstelbaar zijn. Het Franse bedrijfsleven, dat gebroken heeft met een traditioneel protectionisme, zou spoedig tot de oude liefde terugkeren. Zonder Euromarkt is er geen kans voor ondernemingen uit te groeien tot internationale dimensies, is er geen kans onder de gevreesde Amerikaanse voogdij uit te komen. Frankrijk profiteert financieel meer dan alle anderen van de landbouw- en ontwikkelingsfondsen. Voor De Gaulle zouden de ambities een krachtig en onafhankelijk Europa aan te voeren, in rook opvliegen.

Voor de partners is er nauwelijks een andere keus. Geen van de vijf landen is bereid de E.E.G. te verlaten voor vage mogelijkheden van samenwerking met de leden van de vrijhandelsassociatie. De door Groot-Brittannië getroffen invoermaatregelen geven een bewijs van de wankelijke constructie van een vrijhandelszone, die toch weinig beantwoordt aan de aspiraties van het bedrijfsleven. Het Europese bedrijfsleven in zijn lotsverbondenheid met het integratieproces kan dan ook geen enkele politieke machinatie, welke ten koste gaat van zijn belangen, bij de verdere economische eenwording dulden.

Op economisch gebied zal het tempo van integratie moeilijk losgemaakt kunnen worden van de voortgang op landbouwgebied en zal de conjuncturele situatie althans voor Italië een rol spelen. Van Nederlandse zijde zou een duidelijk verband moeten worden gelegd met de aanpassing van de staatsmonopolies en de opruiming van de administratieve belemmeringen. Het voornaamste doel van een heropening van het gesprek over de versnelling moet blijven de vaststelling van een definitieve einddatum voor de voltooiing van de douane-unie, zo mogelijk per 1 januari 1967.

Het zou echter irrealer zijn te veronderstellen, dat de economische integratie niet evenzeer de weerslag zou onderkennen van de politieke stormen, die het weerbeeld in Europa voor geruime tijd zullen beheersen.

's-Gravenhage.

Dr. E. W. MEIER.

CONCORDE-MISÈRE

De aankondiging van de Britse regering het Concorde-project — de bouw van een supersonisch vliegtuig in samenwerking met de Fransen — te willen herzien, werd aanvankelijk voorgesteld en geïnterpreteerd als de aanpak van „an expendable luxury, a species of technological caviar indulged in by decadent Tories and spurned by the New Puritans”, zoals „The Economist” van 14 november jl. het formuleert. Dit blad meent echter dat het niet vooral een verschil in appétit in het zwelgen in „grandeur” betreft. De nuchtere, sombere achtergrond lijkt die van een mate van technische en economische inefficiency, waarbij de helmen- en AMX-incidenten in Nederland — alwaar de boulevardpers niet rekenen kan op romances à la Profumo — een bescheiden indruk maken.

„The new Minister of Aviation may not have wanted to alienate the aircraft industry totally at this early stage by criticising its design abilities in public (...) but the fact remains that Concord as originally designed was a bad aircraft by any current practical tests, and the rise in its estimated costs was a measure of the effort required to try to put this right”. „The initial mistake lay in attempting to build too big a Concord around too small an engine” — nl. de motor van een Britse bommenwerper met een actieradius voorbij de Oeral („and not, necessarily, back again”).

Nu realiseert men zich dat „Concord's engines must become bigger, and its fuel tanks larger, so that it would at least have the minimal North Atlantic range of 4,000 miles”. „The aircraft now costs at least as much as bigger, faster American designs are expected to cost, (...)”.

M. H.

Enkele consequenties van de vermogensaanwasdeling

Het is de bedoeling van dit artikel enkele consequenties te bespreken van de verwezenlijking van het programma der drie vakcentrales tot invoering van een systeem voor vermogensaanwasdeling (v.a.d.)¹⁾. Wij verdiepen ons hierbij niet in de vraag in hoeverre deze v.a.d. al dan niet wenselijk is. Wij willen er zonder meer van uitgaan dat de v.a.d. er zal komen, omdat zij nu eenmaal wordt voorgestaan door één van de machtigste pressiegroepen, de georganiseerde werknemers, in een tijd van arbeidsschaarste. Wij hebben niet de illusie dat deze pressiegroep, op grond van welke „theoretische” overweging dan ook, bereid is van het in het rapport „Bezitsvorming door vermogensaanwasdeling”²⁾ ingenomen standpunt af te stappen, en evenmin, dat de werkgevers van zins zijn invoering van de v.a.d. à tout prix te voorkomen. Het aangeven van de consequenties van het systeem dient onder deze omstandigheden dan ook, nuchter gezien, geen zakelijk doel, maar vloeit voort uit de persoonlijke behoefte van de auteur de vakcentrales en de overige bij de v.a.d. betrokkenen duidelijk te laten zien waar wat zij wensen of toegeven eigenlijk op neer komt.

Het systeem³⁾.

De werknemers van een onderneming krijgen recht op een deel van wat in het rapport de overwinst wordt genoemd. De omvang van dit deel is een onderhandelingsobject; in het rapport wordt gesuggereerd dat dit moet variëren tussen 25 pCt. en 75 pCt. Daar deze overwinst onder de huidige omstandigheden voor een groot deel gebezigd wordt voor herinvesteringen in de betrokken onderneming (financiering uit de winst) en het niet in het belang van de werknemers zou zijn de investerings- en financieringsmogelijkheden van het bedrijfsleven te beknotten — omdat dit de economische groei zou belemmeren — is naar een oplossing gezocht, waarbij men de werknemers in de overwinst kan laten delen zonder financieringsmiddelen aan de betrokken onderneming te onttrekken. Deze oplossing ziet het rapport in het om niet ter beschikking stellen door een onderneming van aandelen; het aantal aandelen dat elk jaar ter beschikking van de werknemers moet komen wordt enerzijds bepaald door de omvang van de overwinst, anderzijds door de prijs van de aandelen. In het geval van ondernemingen waarvan de aandelen ter beurze zijn genoteerd is dit de beurskoers.

De werknemers krijgen evenwel niet rechtstreeks de beschikking over de aandelen van de onderneming waarin zij werkzaam zijn, maar dit geschiedt door inschakeling van een speciaal soort beleggingsfondsen, t.w. de zgn. Sociale Beleggingsgemeenschappen (S.B.G.'s). Deze S.B.G.'s bezitten dus enerzijds een effectenportefeuille, bestaande uit aandelen hetzij van één onderneming, hetzij van één be-

drijfstack, hetzij van ondernemingen in een groep van bedrijfstackten — dit wordt in het rapport opengelaten —, en geven anderzijds aan de werknemers participatiebewijzen uit. De werknemers delen dus in feite in de overwinst door het ontvangen van participatiebewijzen in algemene of gespecialiseerde S.B.G.'s. Ten einde te voorkomen dat deze participatiebewijzen te gelde worden gemaakt en de opbrengst in de consumptieve sfeer wordt gebracht, worden de participatiebewijzen voorlopig geblokkeerd.

Ziehier de kerngedachte van het voorstel der vakcentrales. Alvorens stil te staan bij enkele consequenties hiervan dient eerst te worden ingegaan op het begrip „overwinst”⁴⁾.

Overwinst.

Volgens het rapport (blz. 43/4) moet onder „winst” worden verstaan „het financiële netto-resultaat, dat een onderneming in een jaar heeft behaald; het begrip winst valt hier dus samen met het begrip overwinst”. Na deze moeilijk begrijpelijke uitspraak — waarom gebruikt men de term overwinst als eigenlijk „winst” wordt bedoeld? — wordt dan gesteld op welke basis men tot een berekening van die overwinst wil komen. Als aftrekposten (van de bruto-winst?) mogen fungeren:

1. afschrijvingen op „vervangingsbasis”;
2. reserveringen met een voorzieningskarakter;
3. een „redelijk percentage” van het reële in de onderneming belegde vermogen (nominaal kapitaal + open reserves) bij wijze van rente- en risico-vergoeding; men schijnt hierbij aan een percentage van 6 à 8 te denken;
4. het ondernemersloon, zijnde de redelijke beloning voor de door de ondernemer gepresteerde „arbeid” (is dit niet arbeidsloon?), incl. tantièmes;
5. belastingen over de winst.

Wat na aftrek van deze posten — waarvan de opsomming in het rapport niet limitatief is bedoeld — overblijft wordt als overwinst beschouwd.

Als men van deze aftrekposten kennis neemt kan men zich afvragen hoeveel ondernemingen er in Nederland zijn die, volgens de definitie van de vakcentrales, inderdaad overwinst maken; waarbij menige onderneming met name niet zal toekomen aan de (netto-)rentabiliteit op het eigen vermogen van 6 à 8 pCt. Ziehier enkele voorbeelden aangaande de rentabiliteit van het eigen vermogen in 1963⁵⁾:

Kon. Ned. Petroleum	8,8 pCt.	Nijverdal-ten Cate	2,0 pCt.
Philips	9,3 pCt.	Heineken	5,3 pCt.
Unilever	11,5 pCt.	Bührmann	11,6 pCt.
A.K.U.	7,1 pCt.	Kon. Ned. Zout	10,2 pCt.
K.P.M.	1,75 pCt.	Kon. Ned. Papier	6,8 pCt.

¹⁾ Gezien onze doelstelling leek het verantwoord in de drukproeven van dit artikel niet zodanige veranderingen aan te brengen dat kon worden ingegaan op het recente artikel van Prof. Dr. W. Hessel: „Vermogensaanwasdeling: de laatstgeborene van een drieling” in „E.-S.B.” van 28 oktober 1964.

²⁾ Uitgegeven door het overlegorgaan der drie vakcentrales (1964).

³⁾ Een uitvoerig uittreksel is te vinden bij Drs. P. M. H. G. Prevoo: „Bezitsvorming door vermogensaanwasdeling” in „E.-S.B.” van 29 juli 1964.

⁴⁾ In feite is er een prealabele vraag, nl. het juridische aspect van de v.a.d. De verdeling van de overwinst en het uitgeven van aandelen zijn kwesties die in de statuten van een N.V. zijn vastgelegd. Zou de directie van een N.V. vrij zijn een v.a.d. in te voeren zonder statutenwijziging, en zo neen, welke zouden dan de rechten van aandeelhouders zijn indien dergelijke afspraken zonder een statutenwijziging toch tot stand zouden komen? Ziehier enkele juridische vragen, tot de beantwoording waarvan ik mij niet competent acht, maar waaraan door de vakcentrales, die hierover in het rapport zwijgen, kennelijk niet zwaar wordt getild.

⁵⁾ Vgl. ook Dr. Th. M. Scholten: „Groen of rijp?” in „E.-S.B.” van 5 augustus 1964.

Uit deze willekeurige greep blijkt wel, dat er ook onder de grote en bekende Nederlandse ondernemingen talloze zullen worden aangetroffen, die volgens de definitie van de vakcentrales geen „overwinst” maken, als men, zoals in het rapport terecht geschiedt, aan het in het bedrijf werkzame vermogen inderdaad een redelijke rente- en risico-vergoeding wil toekennen. Hieruit kan men twee conclusies trekken.

De eerste conclusie is dat de vakcentrales zich, wellicht op grond van een onjuiste interpretatie van de stijging van het aandelenkoerspeil, waarschijnlijk schuldig maken aan een overschatting van de rentabiliteit bij Nederlandse ondernemingen.

De tweede conclusie is dat de v.a.d. zich vooral zal gaan richten op een beperkte groep ondernemingen met een relatief hoge rentabiliteit. Algemeen-economisch gezien kan dit op het eerste gezicht in theorie nuttig zijn: het wordt voor werknemers aantrekkelijk in de rendabele bedrijven te gaan werken, daarentegen zullen ondernemingen met een rentabiliteit lager dan 6 à 8 pCt. op den duur hun positie op de arbeidsmarkt zien achteruitgaan. Wat het aantrekken van werknemers betreft komen de rendabele bedrijven dus in een gunstige positie te verkeren (er zal daar misschien wel een soort numerus clausus moeten worden ingesteld!). Anderzijds betekent deze discriminatie tussen rendabele en minder rendabele bedrijven dat de prikkel om via diepte-investeringen tot een verhoging van de arbeidsproductiviteit en een verbetering van de rentabiliteit te komen zal verminderen, zodat het algemeen-economisch nuttig effect van de inkrimping van minder rendabele bedrijven op andere gronden kan worden aangetast.

Gevolgen voor verschillende ondernemingen en instellingen.

a. Internationale ondernemingen.

In het rapport wordt uitdrukkelijk gesteld dat men Nederlandse werknemers niet wil laten delen in de overwinst gemaakt door buitenlandse dochters van Nederlandse N.V.'s. Nog afgezien van het feit, dat het in een aantal gevallen arbitrair lijkt te bepalen in welk land een bepaalde winst wordt gemaakt, is het wel duidelijk dat de overwinst van onze grote internationale concerns, Kon. Ned. Petroleum, Unilever, Philips, A.K.U., in belangrijke mate in het buitenland wordt gemaakt.

Nu maken de winsten van de internationale concerns juist een zeer groot deel (zeker 25 pCt.) uit van de totale winst van het Nederlandse bedrijfsleven, terwijl de vermogensaanwas die zich bij houders van Nederlandse aandelen heeft voorgedaan — de aandelen van internationale concerns, bovengenoemde vier plus Hoogovens, representeren ca. 70 pCt. van de waarde van alle ter beurze van Amsterdam genoteerde aandelen — juist in zeer belangrijke mate te danken is aan de koersontwikkeling van deze groep, zoals uit onderstaande tabel blijkt.

*A.N.P.-C.B.S. indexcijfers (1953 = 100)
21 oktober 1964*

		Wegings- coëfficiënt
Algemeen	410	1,00
Internationale concerns	587	0,47
Industrie	346	0,24
Scheepvaart	140	0,08
Banken en verzekeringen	236	0,08
Handel enz.	164	0,13

Vermogensbezitters die verzuimd zouden hebben in aandelen van de internationale concerns te beleggen zouden hun vermogen in de laatste 10 jaar bepaald niet in die mate hebben zien „aanwassen” als thans het geval geweest is, en het zou ons niet verbazen als dit ook in de toekomst het geval zal blijken te zijn.

Onze indruk is, dat ook op dit punt de vakcentrales blijk hebben gegeven van een onvoldoende inzicht in het hoe en waarom van de koersstijging en in de vraag, hoe het met de rentabiliteit in verschillende ondernemingen in feite is gesteld; anders zouden zij niet met een enkel zinnen — „de opstellers van dit rapport zijn van mening, dat overdracht van winsten uit andere landen naar Nederland ongewenst is, voor zover hierdoor de mogelijkheden voor de werknemers in deze landen daardoor beperkt worden” (blz. 44) — het v.a.d.-systeem niet van toepassing verklaren op wat een aanzienlijk deel van de overwinst van het Nederlandse bedrijfsleven voorstelt.

b. Firma's; de alternatieve regelingen.

Ondernemingen die niet in N.V.-vorm zijn georganiseerd, kunnen het werknemersaandeel in de overwinst uiteraard niet betalen in de vorm van aandelen. Het rapport noemt voor deze gevallen — alsmede voor instellingen die geen onderneming zijn, zoals vakverenigingen, en voor de overheid — twee alternatieven. Zo'n onderneming, bijv. een vennootschap onder firma, kan aan de Sociale Beleggings-gemeenschap in plaats van aandelen obligaties afgeven, al dan niet winstdelende. Gelukkig heeft het rapport er oog voor dat financieringsoverwegingen een grens stellen aan de toepassing van dit systeem, dat bovendien voor de werknemers het nadeel heeft dat hun S.B.G. niet in potentieel waardeverste aandelen belegt maar in objecten waarmee de werknemers koopkrachtverlies kunnen lijden. Op deze wijze deelt men op lange termijn niet in de vermogensaanwas.

Als tweede alternatief noemt het rapport het investeringsloon. In plaats van een deel van de overwinst mag de onderneming in kwestie een dienovereenkomstig percentage van de jaarlijkse loonsom aan de S.B.G. in contanten ter beschikking stellen. De S.B.G. kan deze middelen bij de onderneming laten — maar dan treden dezelfde bezwaren op als bij het eerste alternatief werden opgesomd —; de S.B.G. kan de contanten echter ook opnemen en op andere wijze beleggen.

Deze variant van de v.a.d. heeft belangrijke consequenties. Het bedrijfsleven zal, bij betaling van investeringsloon, de neiging hebben dit als een kostenfactor te beschouwen, en een knap Minister van Economische Zaken die alsdan prijsverhogingen of kwaliteitswijzigingen zal kunnen tegenhouden. De investeringsloonvariant moet o.i. als een zuiver kostenverhogende factor worden beschouwd.

Een tweede consequentie is, dat deze variant in strijd is met de opzet van de v.a.d.-gedachte, die is, de werknemers in de overwinst te laten delen zonder dat dit ten koste gaat van de mogelijkheid voor de betrokken onderneming de investeringen te financieren. Deze kerngedachte blijkt slechts te kunnen worden toegepast in het geval van N.V.'s waarvan de aandelen een objectief vaststelbare waarde hebben ⁶⁾. Bij een andere organisatievorm — zoals de

⁶⁾ Over de problemen van de waardering van aandelen in familie-N.V.'s loopt het rapport wel zeer lichtvaardig heen. Vgl. o.a. in dit verband de artikelenreeks van Prof. Dr. C. F. Scheffer in „Het Financieel Dagblad” van 4 t/m 6 augustus 1964.

vennootschap onder firma — worden wel degelijk financieringsmiddelen aan het bedrijf onttrokken.

De v.a.d. werkt dus discriminerend ten ongunste van andere organisatievormen dan de open N.V. Twee ondernemingen, in één bedrijfstak werkzaam, waarvan er één een open N.V. is en de ander een vennootschap onder firma, zullen, bij gelijke rentabiliteit, een geheel andere invloed van de v.a.d. ondervinden. De v.a.d. is dus niet „neutraal” en werkt op niet-economische gronden verstorend op de concurrentieverhoudingen.

c. De overheid.

Ook de overheid zal haar werknemers in de vermogensaanwas kunnen laten delen op dezelfde wijze als geldt voor ondernemingen die niet open N.V.'s zijn, nl. hetzij door obligaties aan de S.B.G. af te geven hetzij investeringsloon aan de S.B.G. af te dragen, hetwelk dan door het bestuur van de S.B.G. kan worden belegd. Daar niet mag worden aangenomen dat de extra uitgaven van de overheid door middel van een retributie door de belanghebbenden zelf zullen worden opgebracht — heffing van „v.a.d.-geld” ligt niet voor de hand — zou dit zonder meer een verzwaring van de algemene belastingdruk meebrengen. Pas als bekend is of het investeringsloon al dan niet tot de relevante „impulsuitgaven” van de overheid gerekend moet worden zullen wij weten in hoeverre de v.a.d. dus beslag zal leggen op andere bestedingsmogelijkheden van het Rijk of op de mogelijkheid tot verlaging van de tarieven der directe belastingen.

d. Open N.V.'s.

Bij open N.V.'s met een hoge rentabiliteit zal jaarlijks een uitgifte om-niet van een zekere hoeveelheid aandelen optreden. Bij overigens gelijkblijvende omstandigheden zal hierdoor een gestage daling van de winst per aandeel plaatsvinden. De aandelen van ondernemingen waarin het v.a.d.-systeem wordt toegepast zullen dus lager gewaardeerd worden dan zonder toepassing van het systeem het geval zou zijn geweest. Om het in meer technisch jargon te zeggen: de verwatering van het aandelenkapitaal maakt dat de koers/winstverhouding van de betrokken aandelen op een lager niveau moet worden gesteld. Als de winst per aandeel niettemin blijft stijgen brengt deze lagere koers/winstverhouding echter niet noodzakelijkerwijs mee dat de koersen van deze aandelen zullen dalen.

Welke omvang zal deze jaarlijkse uitbreiding van het aandelenkapitaal aannemen? Dit hangt uiteraard van de omstandigheden af. Wij zullen twee concrete voorbeelden noemen, louter en alleen ter illustratie. Wij gaan hierbij uit van de gepubliceerde jaarcijfers over 1963 van twee ondernemingen, t.w. Hoogovens en Zwanenberg/Organon, en wel van de door deze ondernemingen gepubliceerde netto-winst. Wij brengen dus geen correcties aan op de gepubliceerde voorzieningen, afschrijvingen, ontvangsten van buitenlandse deelnemingen, tantièmes.

	Hoogovens	Zwanenberg/ Organon
Netto-winst	f. 88 mln.	f. 17 mln.
„Toegestane” rentabiliteit (7 pCt. eigen vermogen)	f. 76 mln.	f. 11 mln.
Overwinst	f. 12 mln.	f. 6 mln.
Werknemersaandeel (gesteld op 50 pCt.)	f. 6 mln.	f. 3 mln.
Aandelenprijs, 31 december 1963	f. 5.645	f. 9.000
Aantal aandelen ter beschikking S.B.G.	ca. 1.060	333
Idem, in pCt. van het thans uitstaande aantal aandelen	1/6 pCt.	1 pCt.

Als wij aannemen dat na 1963 zowel het werknemersaandeel als de aandelenkoersen onveranderd zouden blijven — dit laatste is natuurlijk niet wat de vakcentrales hopen, maar zij dienen zich wel te realiseren dat invoering van de v.a.d. op zichzelf zelfs een koersdrukkende invloed heeft — zouden deze cijfers meebrengen dat binnen een generatie 25 pCt. van de aandelen beider ondernemingen in handen van de S.B.G.'s zullen zijn, zodat deze, evenals andere rendabele open N.V.'s, in korte tijd door de S.B.G.'s gecontroleerd zullen worden.

De beleggingspolitiek van de S.B.G.'s.

Laten wij nog een ogenblik stilstaan bij de Sociale Beleggingsgemeenschappen, de beleggingsfondsen waarin de werknemers participatiebewijzen zullen ontvangen en die de uit de v.a.d.-regelingen ter beschikking gekomen vermogensbestanddelen zullen moeten beheren.

De activa van deze S.B.G.'s zullen uit drie categorieën beleggingsobjecten bestaan, t.w. aandelen in rendabele open N.V.'s, obligaties ten laste van de overheid of van het bedrijfsleven (deze laatste al dan niet winstdelend) en contanten, ontvangen van bedrijven of instellingen die de investeringsloon-variant van de v.a.d. zullen toepassen. Wil men deze contanten rendabel maken, dan zullen zij niet liquide gehouden kunnen worden. De door de vakverenigingen gecontroleerde S.B.G.'s zullen dus een doelbewuste beleggingspolitiek moeten gaan voeren.

De beschikbare contanten zullen wellicht mede gebezigd worden om aandelen te kopen, omdat dit de meest voor de hand liggende wijze lijkt om de participatiebewijzen van de werknemers te laten meegroeiën met het nationaal vermogen — het uiteindelijke doel van de v.a.d. Indien de S.B.G.'s geleid worden door effectendeskundigen zullen hun aankopen zich waarschijnlijk richten op de aandelen van rendabele ondernemingen — dezelfde beperkte groep van ondernemingen waarvan het v.a.d.-systeem reeds op rechtstreekse wijze de aandelen in handen van de S.B.G.'s brengt. Hierdoor zal de periode benodigd voor het onder controle brengen van de rendabele open N.V.'s nog worden verkort.

Aan de andere kant hebben deze rendabele N.V.'s althans één voordeel: bij aandelenemissies zullen de S.B.G.'s met behulp van de van andere bedrijven ontvangen contanten voor hun deel kunnen inschrijven op nieuwe aandelen. De combinatie van uitkeringen in aandelen bij rendabele open N.V.'s met uitkeringen in contanten door rendabele ondernemingen met een andere organisatievorm (of door „non-profit”-organisaties) maakt dat in wezen een overheveling van financieringsmiddelen van de niet-N.V. naar de open N.V. zal gaan plaatsvinden, welke overheveling via de beleggingspolitiek van de S.B.G.'s zal worden geëffectueerd.

Niet alleen via inschrijvingen op emissies zullen de S.B.G.'s hun bezit aan rechtstreeks en om-niet verkregen aandelen kunnen uitbreiden, maar ook door aankopen ter beurze. Voor zover dit geschiedt kan de koersdrukkende werking van de verwatering van het aandelenkapitaal teniet worden gedaan. Voor de houders van aandelen in rendabele ondernemingen, die aan de gedachte kunnen wennen dat hun onderneming binnenkort door de werknemers gecontroleerd zal worden, zien wij dan ook geen reden tot paniek. Wel houdt deze controle uiteraard in dat het de S.B.G.'s vrij zal staan om al of niet aan emissies deel te nemen of mutaties in hun aandelenportefeuilles aan te brengen. In principe kunnen er dus op een gegeven ogen-

blik geconcentreerde verkopen optreden, maar hierbij moet wel worden bedacht dat de S.B.G.'s straks de grootste vermogensbezitters van Nederland zullen zijn, en er tegenover de werknemers/participatiebewijshouders geen belang bij zullen hebben een koersdaling te bewerkstelligen.

Samenvatting.

1. De positie op de arbeidsmarkt van ondernemingen met een hoge rentabiliteit ondergaat een relatieve verbetering, hetgeen voor deze ondernemingen onder de huidige omstandigheden wellicht een prikkel is om aan de totstandkoming van de v.a.d. mee te werken.

2. Mogelijkerwijs zal het verrichten van diepte-investeringen die een verhoging van de rentabiliteit boven 6 à 8 pCt. zouden bewerkstelligen worden ontmoedigd.

3. Het v.a.d.-systeem is in feite ontworpen voor open N.V.'s met een hoge rentabiliteit, waarvan er slechts een beperkte groep in Nederland is, zeker als men de buitenlandse winsten van internationale concerns buiten beschouwing wil laten, zoals de vakcentrales doen.

4. De v.a.d. werkt discriminerend tegen rendabele ondernemingen die geen open N.V.'s zijn, met name voor zover deze in contanten investeringsloon aan de Sociale Belegingsgemeenschappen moeten gaan betalen.

5. Dit investeringsloon werkt (kost)prijs- en belastingverhogend.

6. De S.B.G.'s zullen financieringsmiddelen overhevelen van ondernemingen niet-N.V.'s naar rendabele open N.V.'s.

7. Binnen betrekkelijk korte tijd zullen de vakcentrales een controlerend belang hebben bij de beperkte groep lokale, rendabele open N.V.'s.

8. Het koersdrukkend effect van de verwatering van het aandelenkapitaal bij rendabele open N.V.'s kan worden gecompenseerd door belegging, via de beurs, van contanten door de S.B.G.'s in dezelfde „verwaterde” aandelen.

9. De juridische vraag, of invoering van de v.a.d., dus verandering in de bestemming van de winst, mogelijk is zonder statutenwijziging van de N.V., dus zonder goedkeuring van de algemene vergadering van aandeelhouders, blijft hier buiten beschouwing.

10. De v.a.d. moet worden beschouwd als een systeem van geruisloze socialisatie van het rendabele bedrijfsleven.

Wij hebben met het bovenstaande geen oordeel willen uitspreken over de vraag in hoeverre het wenselijk en gerechtvaardigd is tot een correctie te komen van de „scheve” vermogensverdeling in ons land. Ons enige doel was, enkele economische consequenties van het door de vakcentrales gepropageerde systeem van vermogensaanwasdeling naar voren te brengen.

Breda.

Dr. M. P. GANS.

Chroestsjov - leider en criticus van de Sowjet-economie - exit

(III)

Een bloemlezing

De industrie.

Niet alleen in de landbouw gaat het ongelukkig toe. Ook in de industrie ontmoeten we merkwaardige problemen en moeilijkheden. Deze moeilijkheden zijn, zo stellen vele auteurs vast, aan het systeem eigen. Allerlei uitdrukkingen worden in dit verband gebruikt. Men noemt de verschijnselen „systembedingd” (Wagenlehner), men spreekt van „a built-in disease” of „defect”, van „built-in problems” (Nove) of van „graves défauts... inhérents à la nature du système” (Pietromarchi) of ook van „systemimmanente Schwierigkeiten und Schwächen” (Galina Berkenkopf). Men stelt: „organizational forms have a compelling logic of their own” (Granick) en ook: „an industrial system has certain imperatives of its own” (Berliner)¹⁾.

Verzorging met diensten.

De verzorging in dit vlak kan zelfs niet minimaal worden genoemd, hetgeen zeker voor het platteland geldt. Ter informatie eerst enige concrete gegevens uit het blad „Nedelja”, Moskou, no. 27, 1964:

„Das Niveau der Betreuung der Bevölkerung ist weiterhin niedrig. Umgerechnet auf einen Einwohner, belief sich das Dienstleistungsvolumen 1963 im Durchschnitt für das Land auf 6 Rubel 29 Kopeken, während dieses Volumen in Mos-

kau, Leningrad, Riga, Tallinn, Minsk und Wilna 18 bis 26 Rubel beträgt. Aber auch dieses „Hauptstadt”-Niveau der Dienstleistungen reicht bei weitem nicht aus.

So betragen die Dienstleistungen durchschnittlich *in natura* je Einwohner des Landes für 1963: Schuhreparatur — 0,45 Paar (bei einem Bedarf von 1,5 bis 2 Paar); chemische Reinigung — ein Kleidungsstück je 10 Einwohner (bei einem Bedarf von einem Stück pro Einwohner); Wäsche — 700 Gramm (bei einem Bedarf von 20 bis 25 Kilogramm). Man sieht also, dass das Missverhältnis sehr gross ist.

¹⁾ G. Wagenlehner: „Das Fiasko des 6. Fünfjahrplans” in „Ost-Probleme”, 13e jrg., no. 9, 1961, blz. 265.

A. Nove: „The Soviet Economy”, Londen 1961, blz. 161-173, 198, 205/6 e.a.

L. Pietromarchi: „Le Monde Soviétique”, Paris 1964, blz. 209.

Galina Berkenkopf: „Sowjetwirtschaft - Darstellung und Kritik” in „Ost-Probleme”, 15e jrg., no. 5, 1963, blz. 158.

D. Granick: „The Red Executive”, New York 1961, blz. 138 (zie ook noot 17).

Jos. S. Berliner: „The informal organization of the Soviet firm” in „The Quarterly Journal of Economics”, no. LXVI, augustus 1952, blz. 342-365.

Het artikel van Berliner is herdrukt zowel in F. D. Holzman: „Readings on the Soviet economy”, Chicago, 2nd. printing 1963, blz. 408-431, als in W. A. Leeman: „Capitalism, Market Socialism and Central Planning”, Readings in Comparative Economic Systems, Boston 1963, blz. 337-360.

1963 believen sich die Dienstleistungen auf dem Lande: wo etwa die Hälfte der Bevölkerung der UdSSR lebt, auf 174 Mill. Rubel, d.h. auf insgesamt ein Achtel der Dienstleistungen für das ganze Land.

In der RSFSR erhielt der Landbewohner im vergangenen Jahr ein Sechstel weniger Dienstleistungen als der Städter:

Es gibt bei uns noch sehr wenig Wäschereien und chemische Reinigungen.

Von den 1788 Städten des Landes haben nur 529 kommunale Wäschereien und nur 200 Städte mechanisierte Betriebe für chemische Kleiderreinigung. Völlig unbefriedigend ist die Reparatur technisch komplizierter Dienstleistungsmaschinen und -geräte geregelt²⁾.

En thans Chroestsjov dd. 13 juli jl. in een zitting van de Hoogste Sowjet van de Sowjet-Unie:

„In vielen Städten, Arbeitersiedlungen und auf dem Lande gibt es noch nicht genügend Geschäfte, Gaststätten und Dienstleistungsbetriebe. Ausserdem werden in einigen Republiken und Gebieten die Pläne zur Erweiterung des Handelsnetzes nicht erfüllt. Häufig sind neue Wohnhäuser und ganze Stadtviertel bereits bewohnt, während der Bau der Läden, Gaststätten und Werkstätten noch nicht beendet ist. Die Handels- und Dienstleistungsbetriebe müssen bei der Vollendung der Wohnhäuser unbedingt gleichzeitig ihrer Bestimmung übergeben werden“.

En even verder:

„In einigen Republiken ist das Netz der Dienstleistungsbetrieben für die Bevölkerung ungenügend entwickelt, und diese sind ungleichmässig verteilt. Im Bereich vieler ländlicher Rayons gibt es keine Dienstleistungsbetriebe, und die Bevölkerung ist genötigt, die Leistungen von Privatpersonen in Anspruch zu nehmen. Diese Situation muss grundlegend geändert werden. Offensichtlich müssen wir grosse spezialisierte kommunale Dienstleistungsbetriebe mit einem gut entwickelten Netz von Annahmestellen und mit modernen Ausrüstungen schaffen. Hier liegen gewaltige Reserven zur Erweiterung der Dienstleistungen für die Bevölkerung. Aufmerksames Entgegenkommen jedem Sowjetmenschen gegenüber muss für alle Mitarbeiter der Dienstleistungsbetriebe die Regel sein“³⁾.

Vele zijn de klachten over de onaangename behandeling in winkels. Hierop slaan Chroestsjovs laatste woorden.

Verzorging met consumptiegoederen.

Hier worstelt men met het probleem, dat het contact tussen de producent van consumptiegoederen en de detaillist in sterke mate ontbreekt. Voor de fabrikant is het voldoen aan of het rekening houden met de wensen van de consument niet interessant; zijn activiteit is gericht op het halen van een „target“, het bereiken van een fraai indexcijfer voor zijn produktie, uitgedrukt in gewicht of in stuks, in oppervlakte, in bruto-opbrengst of dergelijke. Voldoet de producent aan zijn norm, dan neemt de staatsgrootshandelsorganisatie zijn produkt over. De producent heeft dan verder bij zijn produkt — en hierbij denke men vooral aan de verkoopbaarheid ervan — geen belang. Als gevolg hiervan zijn grote hoeveelheden „goederen“ vervaardigd, waarnaar geen vraag bestaat.

Zo schreef Ja. Orlow in 1964:

„Zugleich gibt es in der Konsumgüterindustrie grosse ungenutzte Reserven, was besonders das schnelle Anwachsen der über die Norm hinausgehenden Lagerbestände an einzelnen Gütern in den letzten Jahren beweist. Am 1. Januar

1964 erreichten solche Bestände im Einzelhandel den Betrag von fast 2 Mrd. Rubel.

In den ersten vier Jahren des Sieberjahrplans wuchsen die Lagerbestände des Einzelhandels an Kleidung, Schuhwerk und Geweben im Jahresdurchschnitt über viermal schneller an als der Verkauf dieser Waren. Im einzelnen vergrösserten sich die Bestände an Geweben um 57 Prozent, ihr Absatz aber stieg nicht; die Bestände an Kleidung erhöhten sich um das 2,3 fache, aber ihr Absatz stieg nur um 46 Prozent; die Bestände an Schuhwerk wuchsen um mehr als das Doppelte an, aber es wurden nur 35 Prozent mehr verkauft. Diese Lagerbestände kommen den Staat teuer zu stehen. Seit man im Handel begonnen hat, den Preis solcher Waren herabzusetzen, sind für diesen Zweck über 1,4 Mrd. Rubel ausgegeben worden“⁴⁾.

We zouden Orlow kunnen antwoorden, dat ten slotte ook in de Sowjet-Unie de markt nog werkt, en wel bij de overgang der goederen naar de consumptiesfeer.

Chroestsjov verhoogt het cijfer van Orlow tot 2,5 mrd. en hij vreest een verdere stijging van dit cijfer. In het reeds eerder genoemde rapport vermeldde hij o.m.:

„Jetzt ist die Lage anders. Jetzt haben wir reichlich gute Waren, die aber wegen schlechter Musterung und Formgebung liegenbleiben. Es wurden keine schlechten Rohstoffe und Materialien für diese Erzeugnisse verwendet, aber infolge einer minderwertigen Verarbeitung finden die daraus hergestellten Waren keinen Absatz. Gegenwärtig gibt es im Handelsnetz für zweieinhalb Mrd. Rubel Warenbestände über die Norm hinaus“.

En voorts:

„Wenn wir in der Organisation der Produktion von Konsumgütern und des Handels weiter so verfahren wie bisher, so wird die Menge der Waren, für die bei der Bevölkerung keine Nachfrage besteht, weiter zunehmen, und der Staat wird dadurch grosse Verluste erleiden. Das darf man nicht dulden“⁵⁾.

Nieuwe produkten, nieuwe technieken.

We zagen reeds eerder, hoe de managers streven naar een fraai indexcijfer voor de door hen verrichte prestaties („success indicators“: A. Nove), en wel omdat hun materiële en immateriële beloning hieraan is gekoppeld. Dit brengt de instelling mee, dat men het in het bedrijf het liefst bij het oude laat. Men voelt zich het veiligst als men het oude vertrouwde artikel op de oude vertrouwde wijze mag maken.

Blijkens Notkin is het aandeel van verouderde installaties in het machinepark van de Sowjet-Unie relatief hoog. De vervanging is ontoereikend, waardoor de modernisering te meer achterop raakt:

„In der UdSSR ist der Anteil der für den Ersatz der Grundfonds aufgewandten Kapitalinvestitionen geringer als in den hochentwickelten kapitalistischen Ländern: er beträgt bei uns 18 - 20, in England und den USA etwa 60 und in der BRD rund 30 Prozent. Die Grösse der Ersatzinvestitionen in der UdSSR ist unzureichend; daher ist der Anteil von Ausrüstungen, die 15 bis 20 und noch mehr Jahre alt sind, relativ hoch. Das führt zu hohen Aufwendungen für Generalüberholungen, die fast 1,6 mal höher sind als die für Ersatzinvestitionen. Die „Alterskrankheiten“ der Ausrüstungen führen ebenfalls zu hohen Ausgaben für laufende Reparaturen“⁶⁾.

Nu beluisteren wij weer wat Chroestsjov er eens van zei:

„Soms stuit men op gevallen die doen zien, dat de nieuwe techniek maar langzaam in het produktieproces wordt toe-

²⁾ „Ost-Probleme“, Bonn, 21 augustus 1964, blz. 497-498.

³⁾ Idem, blz. 493.

⁴⁾ Idem, blz. 495.

⁵⁾ Idem, blz. 494.

⁶⁾ „Ost-Probleme“, Bonn, 10 juli 1964, blz. 418.

gepast. Neem b.v. de Moskouse automobiefabriek „Lichatsjov". Zij levert 4-tons vrachtauto's, die 14 jaar geleden ook al werden geproduceerd en maar weinig zijn gemoderniseerd. Waarmede kunnen de leiders van deze fabriek en van de stedelijke economische raad van Moskou hun gehechtheid aan een verouderde techniek rechtvaardigen? Waarom was er zes jaar voor nodig om de constructie van een nieuwe auto uit te werken?"

en vrijwel direct daarop:

„Het toepassen van het nieuwe gaat soms gepaard met bepaalde uitgaven, met extra zorgen en wel eens met bittere teleurstellingen. Het is oneindig veel eenvoudiger om vandaag rustig datgene te doen, wat gisteren reeds werd gedaan en morgen precies zo te werken als vandaag. Helaas worden er bij ons nog leiders aangetroffen, die alle dagen in volkomen rust zouden willen doorbrengen. Maar zó mag een Sowjet-functionaris in het economisch leven niet werken" 7).

B. M. Richman gaf ons in 1963 een artikel over innovatie-problemen in de Sowjet-industrie. Ook hij constateert dat het Sowjet-systeem eerder de strekking heeft het inslaan van nieuwe wegen te ontmoedigen dan aan te moedigen. In een bepaalde passage citeert hij Chroestsjov:

„Numerous Soviet sources assert that product-innovation is in conflict with short-run enterprise success indicator results, and hence premium attainment. Khrushchev himself has pointed out that these managers who avoid product innovation are the ones most frequently rewarded. He presented an actual case in this connection. A machinery enterprise was constantly producing obsolete lathes although more productive lathes had been available for several years. The director, named Zakhorov, was receiving large premiums for success indicator performance. Khrushchev in his sometimes amusing style of expression exclaimed, „As you can see, nobody calls comrade Zakhorov to account for producing obsolete lathes. What is more he is even paid a premium!" On other recent occasions Khrushchev has pointed out that better short-run results and more premiums can be obtained by plants producing obsolete products that are „already great grandmothers", and „only fit for museums" 8).

Investeringsproblemen.

In het Sowjet-marxisme kent men slechts één inkomstenbron: arbeid. Kapitaalrente en grondrente kent men als zodanig niet. De produktiemiddelen zijn eigendom van de gemeenschap. De investeringsmiddelen, die op grond van een prioriteitenschema worden verdeeld, worden gratis ter beschikking gesteld. Men kent op grond hiervan dan ook niet voor de activa van een bedrijf een renteberekening wegens vermogensbeslag.

Dit heeft er voortdurend toe geleid, dat te veel en/of te grote investeringsprojecten worden opgezet, méér dan

7) Chroestsjov in het verslag dd. 17 oktober 1961 door hem als secretaris uitgebracht aan het Centraal Comité der Communistische Partij der Sowjet-Unie, Amsterdam, Pegasus, 1962, blz. 52.

8) „Management international", Wiesbaden 1963, blz. 67 resp. 72.

de ter beschikking staande materiële middelen toelaten: een typische „over-investering" dus. Mede hierdoor zijn de bouwtijden veel te lang en soms eindeloos, nl. in het geval men niet tot voltooiing komt. Notkin vermeldt bouwtijden van 5 jaar (gemiddeld) tot 8 jaar (in de industrie):

„Die Bauzeiten sind noch sehr lang und erreichen bei den Industrieobjekten fast acht Jahre; im Durchschnitt bleiben Kapitalinvestitionen fünf Jahre durch die Bauten gebunden, wobei die Bauzeiten in der Eisenindustrie, der Energiewirtschaft und der chemischen Industrie besonders lang sind" 9).

Het reeds eerder genoemde artikel dd. 21 oktober 1963 in „U.S. News & World Report" deelde mede:

„Complaints grow among Russian officials that far too many projects have been started simultaneously, causing log jams later on.

Specific examples coming to light recently include a cement plant only one-quarter finished after 10 years, and an aluminium factory still incomplete after five years.

Altogether, since 1959, money tied up in uncompleted industrial projects has risen by more than 50 per cent. And early this year 700 finished industrial buildings lacked machinery and equipment".

En enige regels verder:

„Looking further into Khrushchev's troubles, Western European economists find this:

Russia's planning system, they say, encourages construction organizations to undertake as many projects as possible and keep them going as long as possible. Reason is that their income depends on the size of the labor force and the amount of work under way, not on their efficiency" 10).

Hier stuiten we weer op het on-economische effect van de beloningsnorm van de managers: en of ander technisch indexcijfer.

En nu Chroestsjov. In het reeds onder 8 vermelde verslag valt onder meer het volgende te lezen:

„Het bouwen is ongetwijfeld beter en sneller in zijn werk gegaan. Maar er zijn in de bouw nog zeer vele tekortkomingen. Thans bevinden zich in het land meer dan honderd-duizend bouwwerken onder handen, waarvan de helft voor produktiedoelinden is bestemd. Bij het gelijktijdig bouwen van een dergelijke geweldige hoeveelheid objecten worden de materiële en financiële hulpbronnen versnipperd, waardoor vele bedrijven twee à drie jaar later in gebruik worden genomen dan technisch mogelijk zou zijn geweest. De bestede middelen worden voor lange tijd bevroren, blijven buiten de economische circulatie en worden niet aan de staat vergoed.

Hoe komt dat? In het onderhavige geval treedt de wens om meer te presteren op als de vijand van hetgeen verstandig, van hetgeen reëel is. Niet zelden gaat achter aannemelijke voorwendsels van zorg voor de algemene en de staatsbelangen het meest kortzichtige economische eigenbelang, om het maar eens drastisch uit te drukken: de hebzucht schuil van een district, een gebied en soms ook van een republiek. De ministerraden der republieken, de econo-

9) „Ost-Probleme", 10 juli 1964, blz. 418.

10) „Global Digest", december 1963, blz. 24 en 25.

(I. M.)

 N.V. SLAVENBURG'S BANK

mische raden, de ministeries en de plaatselijke partij-organen streven er naar, middelen te verkrijgen voor een zo groot mogelijk aantal objecten, zonder rekening te houden met de bestaande mogelijkheden om zich van de daartoe nodige bouwmaterialen, arbeidskrachten en installaties te verzekeren. En dergelijke handelingen, die strijdig zijn met de belangen van de staat, worden door de planorganen niet tegengegaan. Vandaar stagnatie, lage arbeidsproductiviteit, verlenging van de termijnen, extra uitgaven en het duur maken van de bouwkosten".

Chroestsjov voegde eraan toe:

„Het zal blijkbaar nodig zijn er toe over te gaan om voor een zekere tijd, zeggen wij voor een jaar, de aanleg van nieuwe bedrijven stop te zetten en alle middelen, die zich in die periode zullen accumuleren, te benutten voor een snelle voltooiing der reeds aangevangen objecten. Uitzonderingen mogen worden toegelaten uitsluitend voor bijzonder belangrijke bouwwerken, en niet dan bij besluit van de regering der Unie. Het Centraal-Comité der CPSU en de Sowjet-regering hebben onlangs een beschikking goedgekeurd, die orde brengt op het gebied van de investeringsbouw" 11).

Het probleem blijft Chroestsjov bezighouden. Op 24 april 1963 zei hij in een rede, gehouden tijdens een conferentie van vertegenwoordigers van de industrie en de bouwnijverheid van de Russische Federatie, o.m.:

Über die Konzentration der Investitionen haben wir schon viel gesprochen und Beschlüsse gefasst. Wie wird nun diese Aufgabe gelöst? Man muss zugeben, dass die erforderlichen Ergebnisse noch nicht erzielt wurden. In den letzten vier Jahren ist die Anzahl der im Bau befindlichen Objekte von 160000 auf 195000 bzw. um mehr als 20 Prozent angestiegen.

Auch der Umfang der nicht abgeschlossenen Bauten und der nicht aufgestellten Ausrüstung hat sich vergrößert. Mehr noch, bei der Aufstellung des Planes für das Jahr 1963 haben die Ministerräte der Unionsrepubliken, die Ministerien und Ressortabteilungen Vorschläge unterbreitet, mehr als 4500 Industriebauvorhaben mit etwa 30000 Objekten in Angriff zu nehmen.

Bei der Behandlung der Titellisten haben die Gebiets- und Regionskomitees der Partei der Russischen Föderation Korrekturen an 2500 Objekten vorgenommen. In den Volkswirtschaftsräten der RSFSR gibt es aber mehr als 50000 solcher Objekte! Eine einfache Rechnung zeigt, dass diese Korrekturen nur 5 Prozent der Industrieobjekte betreffen. Ist denn daraus nicht zu ersehen, dass viele Regions- und Gebietskomitees der Partei nur scheinbare Anstrengungen zur Konzentration der Investitionen unternommen haben und die Zersplitterung nach wie vor geblieben ist? Kann man sich denn danach noch wundern, wenn der Umfang der Bau- und Montagearbeiten, die auf den Baustellen der Volkswirtschaftsräte der Russischen Föderation im ersten Quartal ausgeführt wurden, im Vergleich zum gleichen Zeitraum des vergangenen Jahres sogar zurückgegangen ist?

Die Vergrößerung des Umfangs der nicht abgeschlossenen Bauvorhaben ist ein Sumpf, und in diesen Sumpf ziehen uns einige Genossen, wenn sie, ohne zu kalkulieren, immer wieder neue Bauvorhaben in Angriff nehmen.

Es gibt auch solche Parteifunktionäre, die, statt einen festen Kurs auf die Konzentration der Reserven, auf die in Betrieb zu nehmenden Objekte zu steuern, mit einem Eifer, der eines besseren Zwecks würdig wäre, darum bitten, dass noch Hunderte Millionen Rubel an Investitionen zur Verfügung gestellt werden.

Ich meine, dass jetzt die Behandlung der Titellisten nicht mehr von den Gebiets- und Regionskomitees der Partei vorzunehmen sind. Die Hauptsache besteht nun darin, dass die von den Gebieten und Republiken vorgelegten Titellisten im Staatlichen Baukomitee und in der Plankommission der UdSSR bearbeitet werden.

Fahrlässigkeit und Nachsicht in dieser Sache führen dazu, dass viele Betriebe und Objekte 20 Jahre und noch länger gebaut werden, während man sich in drei bis vier Jahren errichten könnte" 12).

Beverwijk.

Drs. S. VAN POPTA.

INGEZONDEN STUK

Research voor het middelgrote bedrijf

Met belangstelling heb ik het artikel onder bovenstaande titel in „E.-S.B." van 16 september 1964 gelezen van de hand van Ir. J. G. de Groot over de moeilijkheden die de middelgrote onderneming met betrekking tot het toepassen van wetenschappelijke kennis ondervindt. De daarin genoemde aanbevelingen zijn zeker het overwegen waard. De kennis, in octrooidocumentaties verankerd, moet op enigerlei wijze aan het bedrijfsleven worden doorgegeven en praktische toepassing vinden.

Ik wijs in dit verband op een ontwikkeling die Ir. De Groot niet in zijn artikel heeft genoemd. In enkele bedrijfstakken heeft men ten behoeve van de middelgrote ondernemingen spoorwerkverenigingen opgericht, die in de eerste plaats beogen de zelfwerkzaamheid van haar leden te stimuleren. Met name is dit het geval geweest in de textiel-, hout- en schoenenindustrie.

Verleden jaar is op instigatie van de heren J. C. van Dongen, Hoofd van de Hoofdafdeling Technische Ontwikkeling van het Ministerie van Economische Zaken en Drs. W. Bos, algemeen secretaris van de Contactgroep van Werkgevers in de Metaalnijverheid, opgericht de Spoorwerkvereniging voor de Nederlandse Metaal- en Elektrotechnische Industrie. Beiden hebben in de loop der jaren op uiteenlopend terrein met succes initiatieven ontwikkeld ten behoeve van de middelgrote ondernemingen in een aantal bedrijfstakken.

Wij denken hierbij ook aan gedachten die door Prof. J. Brands en de heer Bos in het kader van diverse groeperingen zijn geuit met betrekking tot de financierings- en dienstverleningssamenwerking en die in de praktijk vorm hebben gekregen. Het ging hierbij steeds om de toepassing

GEMEENTE
VELSEN

Bij het BUREAU VAN DE ECONOMOON is plaatsing mogelijk van een

ASSISTENT

die zal worden belast met algemeen economische onderzoeken en het uitbrengen van rapporten. De voorkeur gaat uit naar een jonge, universitair gevormde kracht.

Aanstelling zal op proef geschieden in de rang van commies A of B. Het salaris zal afhankelijk zijn van leeftijd en bekwaamheid; minimum f. 725,52 en maximum f. 1007,72 per maand, inclusief huurcompensatie. De A.O.W. premie is voor rekening van de gemeente. Reis-, verhuis- en pensioenkosten conform rijksregeling.

Sollicitaties binnen 10 dagen na het verschijnen van dit blad aan de econoom van de gemeente Velsen, Havenkade 19 te IJmuiden.

11) T.a.p., blz. 53 en 54.

12) „Ost-Probleme", 12 juli 1963, blz. 421.

van wetenschappelijk verantwoorde richtsnoeren, die praktische resultaten opleverden. In deze gedachtenfeer ligt ook het door Ir. De Groot gestelde.

Bovengenoemde Speurwerkvereniging werkt op prettige wijze samen met T.N.O., met wie zij reeds enkele cursussen „Low Cost Automation” organiseerde. Voorop staat de uitwisseling van ervaring door de leden op verschillende gebieden van de techniek, al of niet onder leiding van specialisten. Bovendien kunnen de speurwerkverenigingen in het algemeen beter dan de individuele ondernemingen studie-opdrachten aan T.N.O. of aan andere organisaties geven. Het ziet er naar uit dat de middelgrote ondernemingen door gezamenlijk optreden dezelfde voordelen van het speurwerk deelachtig kunnen worden als bij grote ondernemingen het geval is.

's-Gravenhage. P. VAN ZUUREN.

NASCHRIFT

De aanvulling op mijn artikel van de heer Van Zuuren is zonder meer belangwekkend. Met samenwerking op researchgebied binnen de bedrijfstak kan men ongetwijfeld veel bereiken.

Een voorstel echter om de research voor het middelgrote bedrijf in de ruimste zin planmatig aan te pakken, zoals in mijn artikel is voorgelegd, mag m.i. niet op deze samenwerking worden gebaseerd. Samenwerking op dit gebied is een zaak van de directies der bedrijven en is afhankelijk van verhoudingen en concurrentieverhoudingen binnen de bedrijfstak, van technische mogelijkheden en van waarschijnlijkheid nog veel meer. Ook het bedrijf dat niet actief is op dit gebied, om welke redenen dan ook, verdient de aandacht.

De in mijn artikel voorgestelde vereniging opent de mogelijkheid om researchmensen uit de bedrijven, die niet tot dezelfde bedrijfstak behoren, gewestelijk samen te brengen. Naar mijn mening aantrekkelijk omdat technische problemen in de ene bedrijfstak meermalen in een andere bedrijfstak reeds lang zijn opgelost. Als men kennis kan nemen van octrooi-aanvragen dan blijken deze maar al te dikwijls in die richting te wijzen.

In bedoelde gewestelijke groeperingen zullen daarbij tevens organisatorische en andere problemen, welke samenhangen met de staffunctie van de researchwerker kunnen worden besproken, waardoor hij zijn positie in het bedrijf kan versterken. Een „N.I.V.E.” voor research met een mogelijk initiatief hiertoe van T.N.O. staat mij voor de geest. Overigens ben ik ervan overtuigd, dat het één het ander niet in de weg hoeft te staan. Integendeel, het is verdedigbaar dat mijn voorstel de samenwerking op het gebied van de research binnen de bedrijfstak in de hand zal werken.

Amsterdam.

Ir. J. G. DE GROOT.

rbt

RAADGEVEND BUREAU DR. IR. A. TWIJNSTRA
adviseurs voor bedrijfsorganisatie in de bouwnijverheid

Wij zoeken voor spoedige indiensttreding bij ons bureau een

ECONOOM

FUNCTIE-INHOUD:

- het adviseren ten aanzien van de interne organisatie van bedrijven in de bouwnijverheid
- het adviseren van bedrijven in de bouwnijverheid ten aanzien van de budgettering, bedrijfsinformatie, kostenbewaking, etc.

FUNCTIE-EISEN:

- een bedrijfseconomische opleiding van academisch of daarmee gelijkstaand niveau
- bij voorkeur praktijkervaring in de bouwnijverheid
- een leeftijd van ca. 30 jaar.

Voor zover nodig zal ons bureau zorgdragen voor een aanvullende opleiding.

In eigen handschrift opgestelde brieven ontvangen wij gaarne aan het Raadgevend Bureau Dr. Ir. A. Twijnstra, Beursstraat 9, Hengelo (O.), t.a.v. Drs. A. Gudde.

GELD- EN-KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

Omvangrijke disposities der cliënten hebben ertoe geleid, dat in september de kredietverlening der handelsbanken aan de private sector met f. 111 mln. is toegenomen. In de eerste drie kwartalen van 1964 heeft de stijging f. 828 mln. bedragen. Om de monetaire invloed der banken te meten, moet men echter, zoals bekend, nog meer posten in aanmerking nemen. Aan de debetzijde, behalve de kredietverlening aan het bedrijfsleven, ook de kredietexpansie aan de lagere overheid en de toeneming van de beleggingen op de kapitaalmarkt. Hiervan moet men in mindering brengen de toeneming van het kapitaal, de reserves en de op lange termijn aangetrokken middelen. Het aldus berekende netto-effect ligt nog iets hoger dan de hierboven berekende bruto-invloed, nl. op f. 882 mln. Er zijn argumenten, overigens niet door De Nederlandsche Bank aanvaard, om als aftrekpost ook te beschouwen de expansie van de bij handelsbanken aangehouden spaarsaldi, in elk geval voor een belangrijk deel. Neemt men deze in hun geheel in acht, dan komt men op een netto monetair effect van f. 546 mln., hetgeen aanmerkelijk hoger ligt dan in dezelfde periode van 1963.

De gecombineerde balans-

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart,
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f. 30; voor studenten f. 15.

★

Abonnementen worden aangenomen door de boekhandel en door uitgevers

**DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM**

cijfers brengen verder aan het licht, dat de buitenlandse uitzettingen der banken in september belangrijk zijn gedaald, nl. met f. 128 mln. Hiertegenover zijn bovendien de buitenlandse schulden der banken met f. 75 mln. gestegen, zodat de netto positie t.o.v. het buitenland van f. 1.161 mln. tot f. 958 mln. is achteruitgegaan. Beide bewegingen zijn klaarblijkelijk nodig geweest om de binnenlandse liquiditeiten te versterken.

Onder invloed van deze activiteiten der banken op het buitenlandse terrein, is de totale netto goud- en deviezenpositie van De Nederlandsche Bank en de handelsbanken tezamen in september praktisch onveranderd gebleven. In de eerste drie kwartalen is de totale voorraad echter toch nog met f. 692 mln. verminderd.

Kapitaalmarkt.

Bijzonder weinig nieuws is er van de kapitaalmarkt te melden. De activiteit op de emissiemarkt, die enige tijd groter was dan men op deze markt gewend was, is weer teruggelopen. Het prospectus van een obligatie-emissie

Op de afdeling

ORGANISATIE

van een bedrijf met ongeveer 4000 werknemers in het Westen des lands, is plaats voor een

BEDRIJFSECONOOM

met academische opleiding, die als naaste medewerker van de chef (op deze afdeling werkt een 20-tal mensen) betrokken wordt in onderzoekwerk op het terrein van de administratieve organisatie in de ruimste zin van het woord, terwijl het ook de bedoeling is hem na enige tijd een royaal aandeel in de leiding te geven.

Aanstelling zal geschieden op een beginsalaris tussen f 1.200.— en f 1.500.— per maand, afhankelijk van ervaring.

Eigenhandig geschreven brieven met uitvoerige inlichtingen te richten aan het
**LABORATORIUM VOOR TOEGEPASTE
PSYCHOLOGIE**, Vossiusstraat 54-55, Amsterdam-Z., onder letters R.B.

van de Autofinancier groot f. 2,5 mln. tegen 6 pCt. en een uitgiftekoers van 100 pCt. is verschenen, terwijl in de afgelopen week een 5½ pCt. converteerbare obligatielening van f. 3,5 mln. van de Tilburgsche Waterleiding Mij. is aangekondigd.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	30 dec. 1963	H. & L. 1964	6 nov. 1964	13 nov. 1964
Algemeen	392	419 — 394	405	407
Intern. concerns	548	598 — 553	581	582
Industrie	341	357 — 327	337	339
Scheepvaart	153	161 — 133	138	139
Banken en verzekering	232	249 — 223	237	238
Handel enz.	165	175 — 156	162	163

Bron: AN.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.

Kon. Petroleum	f. 147,50 a)	f. 165,50	f. 164,20
Philips G.B.	f. 148,30	f. 157,—	f. 159,10

	30 dec. 1963	6 nov. 1964	13 nov. 1964
Unilever	f. 138,90	f. 146,10	f. 145,50
Expl. Mij. Scheveningen	398	232	245
A.K.U.	526	483½	487
Hoogovens, n.r.c.	564½	577	576½
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	775	896	909½
Nationale-Nederlanden, c.	870	776½	764
Zwanenberg-Organon	900	961	973
Robeco	f. 227	f. 231	f. 231
New York.			
Dow Jones Industrials	760	877	874
Rentestand.			
Langl. staatsobl. b)	4,71	5,23	5,28
Aand.: internationalen b)	3,15 c)		3,29
lokale b)	3,66 c)		3,45
Disconto driemaands schatkist- papier	2½	ca. 3¾	ca. 3¾

a) Gecorrigeerd in verband met bonus.

b) Bron: Veertiendaags Beursoverzicht: Amsterdamsche Bank.

c) 19 december 1963.

C. D. JONGMAN.

Telkens en telkens blijkt ons weer hoezeer de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks:

- 1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.
- 2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.
- 3e Door een ieder te hanteren fondsanalyses, volgens een eigen praktisch systeem, enig voor Nederland.
- 4e Een chronique scandaleuse, fair en onderhoudend geschreven en uiteraard zonder sensatie.
- 5e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor velen inhoudend.
- 6e Gegevens, omtrent vele fondsen (ook van incurante) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

N.V. NEDERLANDSE GASUNIE

• TRANSPORT EN VERKOOP VAN AARDGAS •

vraagt

BEDRIJFSECONOOM

die o.a. belast zal worden met rentabiliteitsstudies.

Voor deze functie is een academische opleiding een vereiste terwijl praktische ervaring gewenst is.

Leeftijd 30-40 jaar

Schriftelijke sollicitaties met o.m. vermelding van geboortedatum, opleiding, datum van mogelijke indiensttreding, te richten aan de Afdeling Personeelszaken onder No. PS/FO 169/8002, Postbus 5091, 's-Gravenhage.

N.V. MOTORENFABRIEK

THOMASSEN

DE STEEG

fabrikant van kapitaalgoederen voor de internationale olie-, chemische en petrochemische industrie

vraagt voor de leiding van zijn afdeling **MARKTONDERZOEK** een

ECONOOM of TECHNICUS

met ervaring in marktonderzoek voor kapitaalgoederen.

Hij zal de directie adviseren bij het nemen van beslissingen inzake de afzet van bestaande produkten en het in produktie brengen van nieuwe.

Deze functie wordt gehonoreerd naar zijn plaats in de organisatie en de geboden ervaring.

Sollicitaties kunnen worden gericht aan het Hoofd Personeelszaken.